

13. История Османского государства, общества и цивилизации : в 2-х т. / под ред. Э. Ихсаноглу; пер. В. Б. Феоновой под ред. М. С. Мейера. – М. : Вост.лит., 2006. – Т. 1 : История Османского государства и общества. – 602 с.
14. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – СПб., 1819. – Т. 6. – 548 с.
15. Кеппен П. И. О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических / П. И. Кеппен. – СПб., 1837. – 410 с.
16. Кизилов М. Б. Крым и крымское ханство в «Трактате о двух Сарматиях» Матвея Меховского / М. Б. Кизилов // *Archivum eurasiae medii aevi*. – 2004. – № 13. – С. 79-95.
17. Кирилко В. П. Крепостной ансамбль Фуны 1423-1475 гг. / В. П. Кирилко. – К. : Стилос, 2005. – 269 с.
18. Книга путешествия. Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666-1667 гг.) / пер. и ком. Е. В. Бахревского. – Симферополь : ДАР, 1999. – 144 с.
19. Колли Л. П. Исторические документы о падении Кафы / Л. П. Колли // ИТУАК. – 1911. – № 45. – С. 1-18.
20. Малиновский А. Историческое и дипломатическое собрание дел, происходивших между российскими великими князьям и бывшими в Крыму татарскими царями с 1462 по 1533 гг. / А. Малиновский // ЗООИД. – 1863. – Т. 5. – С. 163-417.
21. Малицкий Н. В. Заметки по эпиграфике Мангупа / Н. В. Малицкий // ИГАИМК. – Л. : Изд-во ГАИМК, 1933. – Вып. 71. – С. 5-47.
22. Мыц В. Л. Загородный храм и некрополь Мангупа / В. Л. Мыц // АДСВ (Античная и средневековая идеология). – Свердловск, 1984. – С. 57-66.
23. Мыц В. Л. Кафа и Феодоро в XV в. Контакты и конфликты / В. Л. Мыц. – Симферополь : Универсум, 2009. – 528 с.
24. Мыц В. Л. Крымский контекст восточной политики Стефана Великого в 70-е гг. XV в. / В. Л. Мыц // *Stratum+*. – СПб., Кишинев, Одесса, Бухарест, 2005. – С. 96-130.
25. Николь Д. Падение Константинополя : Последние дни Византии. Полумесяц над Босфором / Д. Николь, Д. Хэддон, С. Тернбулл. – М. : Эксмо, 2008. – 256 с.
26. Переслегин С. Б. Военная статистика: численность, состав, структура, потенциальные возможности вооруженных сил противоборствующих сторон : [Электронный ресурс] / С. Б. Перелегин. – Режим доступа : http://www.igstab.ru/materials/Pereslegin/Per_TuchNumb.htm
27. Рансимен С. Падение Константинополя в 1453 году. / С. Рансимед; пер. с англ., предисл. И. Е. Петросян и К. Н. Юзбашьяна. – М. : Гл. редакция восточной лит. изд-ва «Наука». 1983. – 200 с.
28. Руев В. Л. К вопросу о применении турками военной хитрости в период осады Мангупа в 1475 г. / В. Л. Руев // *Культура народов Причерноморья*. – Симферополь, 2008. – № 128. – С. 127-131.
29. Семенова Л. Е. Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX вв. (Очерки внешнеполитической истории) / Л. Е. Семенова. – М. : Индрик, 2006. – 400 с.
30. Семенова Л. Е. Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX вв.) / Л. Е. Семенова. – Кишинев : Штиинца, 1987. – 464 с.
31. Тиханова М. А. Дорос-Феодоро в истории средневекового Крыма / М. А. Тиханова // МИА. – М., Л. : Изд-во АН СССР, 1953. – Вып. 34. – С. 319-333.
32. Хайбуллаева Ф. Х. Новый турецкий источник по истории Крыма / Ф. Х. Хайбуллаева // МАИЭТ. – 2001. – Вып. 8. – С. 362-365.
33. Fisher A. The Ottoman Crimea in the Sixteenth Century / A. Fisher // *Harvard Ukrainian Studies*. – Cambridge, Massachusetts, 1981. – Vol. 5. – № 2. – P. 135-170.
34. Jorga N. Les aventures “Sarazines” des Francais de Bourgogne au XVe siècle / N. Jorga // *Melanges d’histoire generale*. – Cloj, 1927. – Vol. I. – P. 10-56.
35. Szekely M. Maria Asanina Paleologhina : o prințesă biyantină pe tronul Moldovei / M. Szekely, Ș. Gorovey. – Suceava : Mușantini, 2006. – 290 p.
36. Vasiliev A. A. The Goths in the Crimea / A. A. Vasiliev. – Cambridge, Massachusetts, 1936. – 293 p.
37. Vasiliu V. Sur la seigneurie de “Teodoro” en Crimée au XVe siècle a l’occasion d’un nouveau document / V. Vasiliu // *Melanges de l’Ecole Roumaine en France. Première partie*. – Paris, 1929. – P. 229-336.
38. Державного комітету статистики України : [Електронний ресурс] : офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/estimated/crimea/>

Стоян Т.А.

УДК 351.751.5-058.2372 «20-30»

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ ІСТОРИКІВ-МАРКСИСТІВ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТ.

В умовах утвердження України як демократичної держави й особливо в останні роки значно зріс інтерес громадськості, і перш за все наукової, до тих сторінок вітчизняної історії, які в радянські часи не могли отримати об'єктивної оцінки. Актуальним є виокремлення системи усталених методів, підходів, принципів вичерпного вивчення того чи іншого об'єкта суспільного розвитку, соціальної чи політичної історії. Її наявність зазвичай підкреслює програмні засади історичної школи, теоретично-методологічні основи наукового напрямку тривалих студій того чи іншого ученого.

Нашим завданням є з'ясування особливостей формування марксистської теорії висвітлення соціально-економічної та політичної історії України, але не її теоретичних витоків загалом, а цілком конкретного застосування в українському радянському історіографічному дискурсі 20–30-х рр. Два аспекти є основними: інституційний статус установ марксистського тлумачення історії в Україні, а з другого боку виявлення складових так званої марксистсько-ленінської та сталінської методології. Саме вона виконувала універсальну функцію партійно-ідеологічного цензора та знаряддя виховання самокритики і самоконтролю серед суспільствознавців.

Історико-партійна галузь історичних знань, тобто Інститут Маркса і Енгельса, Інститут Леніна та Комісія для збирання і вивчення матеріалів по історії жовтневої революції та партії (Іспарт), достатньо висвітлена радянським партійними істориками. Іспарт виник 1 вересня 1920 р., а 9 грудня Малий РНК затвердив її персональний склад: голова М.С. Ольминський, заступник М.М. Покровський, секретар В. Адоратський [1]. Наступного року Іспарт став частиною секретаріату ЦК РКП(б). 8 липня 1923 р. виник Інститут ім. В.І. Леніна, директором якого призначили Л.Б. Каменева, а 22 жовтня 1923 р. оргбюро ЦК РКП(б) затвердило Раду Інституту, до якої увійшли Й. Сталін, М. Бухарін, А.С. Бубнов, І.О. Зеленський, Н.К. Крупська, В.І. Невський, М.М. Лядов [2, с.23-24]. Обидві установи спочатку виконували функції архіву, але з другої половини 1920-х рр. їх почали використовувати для внутріпартійної боротьби між групою Л.Д. Троцького, Л.Б. Каменева – Г.С. Зінов'єва та Й. Сталіна. Останній намагався протиснути «своїх людей» до цих інституцій, відтак у 1926 р. замість Л. Каменева призначили І.І. Скворцова-Степанова, а після його смерті восени 1928 р. М. Савельєва. Того ж року відбулося об'єднання Іспарту та Інституту Леніна, внаслідок якого Сталін позбувся «теоретика партії» М. Бухаріна, а 3 листопада 1931 р. фактично завершилася концентрація ідеологічних дослідних установ в Інституті Маркса, Енгельса, Леніна (ІМЕЛ). Директором став В.В. Адоратський, його заступником – сталінський висуванець І.П. Товстуха.

В Україні також діяв відділ по вивченню історії жовтневої революції і Комуністичної партії (б) України («Іспарт»). 20 жовтня 1924 р. його очолював Адамович, який радив Держвидавву скоротити рукопис книги К. Котова про діяльність партійних організацій до 1917 р., після чого її можна друкувати [3, арк.286]. Український «Іспарт» видавав журнал «Літопис революції», на сторінках якого друкувалися статті з історії партії, революції, громадянської війни, спогади революціонерів, документи. Наприклад, у перших числах «Літопису революції» за 1923 р. висвітлювалися повстання селян після реформи 1861 р., історія робітничого руху 80-х рр. XIX – початку XX ст., нариси-спогади Д. Лебеда, Е. Квірінга про революційну діяльність на Катеринославщині. Історик партії та член ревізійної комісії КП(б) М.Ю. Равич-Черкаський опублікував коротку інформацію про «полум'яного революціонера» В. Клочка, соратником якого був Д. Лебедь [4], а М. Попов спогади про свою підпільну роботу у Харкові 1907–1909 рр. [5]. Теоретично-методологічних публікацій ніхто не писав, а лише фактологічні розробки: статті, спогади, документи, рецензії. Так, І.Ю. Кулик, який мав досвід керівництва органом політцензури – ЦУД, показав діяльність київської організації більшовиків, згадавши про В. Затонського, І. Крейсберга, Р. Фарбмана, Г. П'ятакова, В. Примакова, використовуючи політично-ідеологічні визначення стосовно інших партій: «дрібнобуржуазні угруповування», «Реакційна» Центральна Рада [6]. Його матеріал був опублікований у першому числі журналу за 1924 р., тобто напередодні повернення в Україну М.С. Грушевського. Зазначу, що протистояння політичних партій в роки української революції 1917-1918 рр. належало до пріоритетного напрямку історико-партійної науки в Україні 20-х рр. Зокрема, 20 листопада 1922 р. комісія ЦК КП(б)У по боротьбі з дрібнобуржуазною ідеологією доручила М.І. Яворському написати серію брошур – «Українські есери» та їх роль в революції», «УСДРП і революція на Україні», «Центральна рада і революція на Україні» [7, арк. 251].

Роль і місце М.І. Яворського в галузі науково-історичних досліджень оцінили його сучасники: академік С.О. Єфремов, згадавши його прізвище 29 раз у «Щоденниках», професор О.П. Оглоблин, які стикалися з ним протягом 20-х рр. Цікавими є думки та оцінки С. Єфремова. 11 січня 1925 р. він записав враження про М. Яворського, якого почали «проштовхувати» в академіки: «Це автор компілятивної «Історії України» (але марксистської) та найбезграмотнішої «Історії революції на Україні», невеличкої брошурки, в якій нахабність автора дорівнює його абсолютному неучтву. Про цю книгу мені доводилось дати свою думку Державному видавництву і я зазначив у рецензії численні помилки. Через місяць чи що в видавництві мені кажуть, що Яворський пристає на всі уваги і прохає мене виправити книжку» [8, с.185]. Виявляється, що М. Яворський був ад'ютантом в австрійського посла Фаргача, який був з візитом у С. Єфремова 1918 р., а «...тепер – комуніст. І всю українську науку в жмені держить» [8, с.185]. Отже, судячи з нотаток С. Єфремова, який добре знав М. Яворського, цей «спритний галичанин» був головним «істориком-марксистом», очолював Укрнауку в НКО УСРР, тому приїздив до ВУАН в якості «ревізора» і «страшено» хотів стати її членом-кореспондентом. На початку квітня 1926 р. його звільнили з Наркомосу та відрадили до Києва «для наукової роботи». Тепер, як зазначав С. Єфремов, навіть М. Грушевський «...замість шанобливого «Матвій Іванович», каже на нього вже попросту згідно «Матій Яворський», а той «...став маленький і говорить запобігаючи» [8, с.362]. Відрадження М. Яворського до Києва не означало його остаточного і незворотного звільнення з «адміністративної роботи, як сподівався С. Єфремов, позаяк він вивчав політично-ідеологічні настрої київських науковців.

Проникнення «галичанина» М. Яворського, правника за фахом, що здобув вищу освіту у Львівському та Віденському університетах, виявилось в перших його публікаціях про діяльність Кирило-Мефодіївського братства та про «народного поета» Т. Шевченка, які з'явилися у 1920-1921 рр. [9]. Він чи не першим вишукував серед братчиків більшовицькі ідеї, творив образ революціонера-демократа з великого Кобзаря. О.П. Оглоблин, згадуючи про М. Яворського, зазначив, що він «...був у двадцятих роках офіційним лідером марксистської історіографії України» [10, с.50]. Український історіограф дуже критично оцінив теоретичну спадщину М. Яворського, його низку праць, «...абсолютно нікчемних з наукової точки зору», серед них: («Історія революційного движіння на Україні». – Х., 1922; «Революція на Україні в її головніших етапах». – Х., 1923; «Коротка історія України». – Х., 1923; «Україна в епоху капіталізму». Т. I–III. – Х.; Полтава, 1924–1925; «Історія України в стислому нарисі». – Х., 1928; «Нариси з історії революційної боротьби на Україні. Т. 1. – Х., 1927; Т. 2. – Х., 1928) [10, с.50-51]. Вони, крім фактичного матеріалу, мали наставницький, полемічно-критичний зміст, насаджували псевдомарксистську теорію суспільного розвитку, з виразними елементами класово-формаційного підходу.

Історик-марксист М.І. Яворський очолював історичне відділення Інституту марксизму-ленінізму (згодом Всеукраїнської Асоціації Марксо-Ленінських Інститутів – ВУАМЛІН), посідав впливову позицію в Українському товаристві істориків-марксистів (1928). На початку січня 1928 р. саме М. Яворський, судячи з нотаток С. Єфремова, висунув ідею про заснування другої Академії наук в Харкові – «лівобережної», навіть написав звернення до Наркомосу УСРР, яке підписав Д.І. Багалій та інші харків'яни. Однак М.О. Скрипник відмовив марксистові-реформаторові [8, с.575]. Якщо А. Хвиля виконував функцію головного партійного цензора за друкованим словом, М. Попов слідкував за «чистотою» партійного будівництва та національної політики, то М. Яворський претендував на основного фундатора марксистської теорії в українській історичній науці. Наприкінці грудня 1928 р. його висунули в академіки ВУАН та АН Білорусії, відтак він повернувся на адміністративну роботу в галузі історичної науки. Йому вдалося згуртувати довкола «марксистської методи» групу послідовників: З. Гуревича, М. Свідінського, Т. Скубицького, М. Рубача. Вони «чистили» історичну науку та історію України під марксизм.

Відомим дослідником української революції та громадянської війни був тоді М.А. Рубач, в статтях якого зустрічалися суперечливі висновки і тлумачення стосовно марксистської теорії та історії України зокрема. Наприклад, в статті про народництво, яка була передмовою до збірника документів Харківського губерньського жандармського управління, упорядкованого ним, дослідник зазначив, що марксизм не зразу став керівною ідеологією в російському революційному русі, не був домінуючим [11]. Відвертість тодішнього історика-архівіста була надто радикальною. Історико-партійні публікації М. Рубача про громадянську війну в Україні, які з'явилися в третьому [12] і четвертому [13] числах, привнесли до радянської історіографії ідеологеми, які існували згодом протягом багатьох десятиліть: «дрібнобуржуазні українські партії», «українська дрібна буржуазія і куркульство», «класове розшарування селянства», «національно-буржуазні кола України». Він «пролив світло» на історію конфлікту між Раднаркомом та Центральною Радою, цитуючи документи УНР, висловлювання М. Грушевського, В. Винниченка [14], що виглядало «демократично», позаяк у 1925 р. М. Грушевський очолював наукові структури ВУАН, будучи істориком-немарксистом. Володіючи архівними документами і матеріалами, М. Рубач висвітлював переважно історичні реалії, переплітаючи їх марксистською фразеологією. Зокрема, в одній із публікацій 1926 р. дослідник використовує терміни «українська революція», «український рух», називає М. Грушевського «...безумовним теоретиком українського національного руху» [15], що загалом суперечило пропагандистським завданням партійних органів. «Кінцевою метою, – підкреслював М. Рубач, – український національний рух ставив собі об'єднати всіх, що являли суцільну територію, заселену переважно українцями, і заснувати з цих земель цілком самостійну державу» [16, с.52]. Висновок сміливий, враховуючи принципи інтернаціоналізму та унітарності радянського ладу, які були актуальними для цензури. Навіть роздуми про федералізм, про концепцію «слов'янської федерації» М. Драгоманова, яку згадав М. Рубач у 1926 р., дратували кремлівських керманічів, тому що тоді деякі суб'єкти РСФРР прагнули більшої суверенізації. Окремі судження М. Рубача суперечили проголошеним ним ідеологемам. Зокрема, він пише про те, що Україна не мала «...власного промислово-фінансового капіталу та великого землеволодіння», відтак звідки з'явилися «національно-буржуазні кола» в Україні. Невипадково В.П. Затонський намагався спростувати окремі визначення М. Рубача, котрий «перемудрував» [16]. Київський більшовик-інтернаціоналіст визнав «невірною» думку історика про можливість об'єднання Народногo Секретаріату з лівим крилом Центральної ради, щоб представляти національний уряд. В. Затонський обстоював концепцію монолітності формування «робітничо-селянського уряду» в Україні [17], тому будь-які об'єднання з Центральною Радою були для нього неприйнятні.

Марксистська історіографія історії української революції та громадянської війни в Україні достатньо висвітлена, у тому числі й історія українських політичних партій [18], що полегшує нам справу, позаяк нашим завданням є не історіографія тієї чи іншої проблематики, а насамперед становлення уніфікованої методології історичних досліджень. Вона насаджувалася через діяльність інституційних установ, шляхом рецензування літератури, переслідування учених за їх переконання, заборон та головлітвівської цензури. Свідомі історики-марксистки та публіцисти (М. Равич-Черкаський, М. Майоров, В. Юринець, В. Коряк, І. Кулик), крім штатних працівників історичного відділення на чолі з М. Яворським, всіляко пропагували теоретичні основи марксизму, визнавши його за критерій історичного знання про минуле.

Рукописи книг, які надходили до видавництва, проходили цензуру, яка вишукувала будь-які відхилення від марксистської концепції суспільного розвитку, особливо в її більшовицькому розумінні. Наприклад, політредактор Держвидаву України вимагав докорінно зміни рукопису книги П. Клепатського «Разін і Разінщина». Висновок цензора від 21 квітня 1925 р. був категоричним: «Автор не підходить до вивчення історичних подій, як матеріаліст і його пояснення існування феодального ладу на Московщині не витримують ніякої критики з точки зору марксизму» [19, арк.235]. Дивує те, що 24 листопада 1924 р. її переглянув М. Яворський, визнавши популярний стиль брошури полтавського історика та окремі спірні питання, однак рекомендував до друку. Відповідальний редактор Держвидаву В. Коряк просив 28 квітня 1925 р. від М. Яворського конкретно відреагувати на зауваження «нашого політредактора» стосовно книги П. Клепатського. Серед політрецензентів був М.С. Волобуєв, який передав 22 листопада 1925 р. до видавництва власний відгук на книгу П. Христюка «1905 год на Украине». Агітпроповіць, який тоді ще не став опальним «націонал-ухильником», виклав технологію рецензування суспільно-політичної літератури. «Я виправив те, – наголошував Михайло Симонович, – що можна було виправити, але й після цього вважаю за потрібне зазначити такі хиби в праці Христюка: 1) класовий аналіз, зокрема аналіз ролі пролетаріату в революції, проведений не досить докладно і витримано, 2) не досить докладно проаналізовано національне питання, погляди Леніна на революцію» [19, арк.536]. Висновки В.О. Юринця, адресовані на книгу В. Левитського «Філософія і марксизм», вирізнялися конкретним ідеологічним обґрунтуванням. «В своїй основі, – наголошував цей марксист-рецензент,

– вона антиматеріалістична, так як автор стоїть на філософічному ґрунті махізму, тому друкувати її в ДВУ ніяк не можна» [20, арк.132]. Отже, крім зауважень теоретичного плану, цензура дозволяла і вітала «виправлення», тобто редагування авторського тексту рецензентом.

Політично-редакційну активність виявляли М. Яворський, В. Юринець, В. Коряк. Зокрема, останній рецензував збірник статей про Т. Шевченка за редакцією академіків Д. Багалія та С. Єфремова. Перший написав статтю «Г. Шевченко і селяни в переказах та історичній дійсності», а інший розшукав «...кілька невідомих досі рядків Шевченка з рукописної збірки поезій», яким, на думку цензора, «місце десь у хроніці» [20, арк.280]. Розвідка Д. Багалія виголошувалася в Інституті Т. Шевченка в Харкові 14 березня 1927 р., відтак збірка потрапила до В. Коряка пізніше. Ставлення С. Єфремова до В. Коряка, котрий також претендував на звання і славу шевченкознавця, було відверто негативним, про що літературний критик здогадувався. Його рецензія була цензурським вироком. «В цілому книга «Шевченко», – зазначав він, – цілком строката і не дотримує статута Інститута Шевченка, де мова йде про організацію шевченкознавства на засадах марксистського літературознавства. Тут той же хаос підходів, що і в старому буржуазному літературо і шевченкознавстві. Та воно й не дивно, бо редактори не є марксистки. До речі, обидва шановані академіки не дотримуються академічного правопису, який досі діє, а пише кожен, як йому більше до вподоби» [20, арк.280]. Висновок категоричний: «...книга потребує марксистської редакції і редакції її мови» [8, с.733]. 8 лютого 1929 р. С. Єфремов, узагальнюючи непрості стосунки з В. Коряком, зазначив, що є такий суб'єкт – «...єдиний марксистський» у нас на Україні критик, донедавна диктатор літературний, що монополізував був на повну власність як роздавання титулів, так і писання та друкування доносів» [8, с.733]. Наприкінці 20-х рр. він сам став об'єктом особливої уваги партійної цензури. Рецензували не лише його, а також послідовників та учнів М. Яворського. Так, у 1928 р. З. Гуревич видав книгу «Молода Україна» за редакцією М. Яворського [21], яку у жовтні рецензував С. Єфремов [8, с.665], а також В.І. Невський. Московський історик-марксист підтримав висновок автора про те, що Кирило-Мефодіївське братство складалося з «...ідеологів класу українських дрібних власників» [22]. Зазначу, що Т. Шевченко належав до товариства, але не був «дрібним власником».

Основним теоретиком марксистської методології радянської історичної науки 20-х – початку 30-х років був М.М. Покровський. Він не приховував власних переконань, наполегливо і послідовно насаджуючи марксистське тлумачення історії. За його підтримки виникло всесоюзне Товариство істориків-марксистів, створене 1 червня 1925 р., яке об'єднало «...контингент товаришів-комуністів, які викладали історію в наших вузах» [23, с.6], доповнюючи морально і функціонально Інститут червоної професури. Співставляючи концепції російського історичного процесу в ХІХ ст., М. Покровський виокремив «живучість» буржуазної теорії, яка проникла в марксистську літературу (Г.В. Плеханов, Л.Д. Троцький), відтак з нею доводиться боротися «внутріпартійним шляхом» [24]. Згадуючи російського історика ХІХ ст. О.П. Щапова, радянський історик-марксист вважав його «типичним селянським істориком», але «...його історичний матеріалізм – не наш, не марксистський, не пролетарський, не робітничий, а чисто мужицький» [24, с.7]. Марксистський концептолог виклав різні підходи до висвітлення жовтневої революції, які існували в історичній і політичній літературі у 1927 р.: партійна точка зору («доктрина більшовиків», буржуазно-демократична, загальноісторична концепція П.М. Мілюкова («меншовицька»), класова теорія [25]. «Марксистська ідеологія, – писав М. Покровський, – у чому не може бути жодного сумніву, здобула величезні завоювання в нашій історичній літературі. Особливо цінними варто визнати два факти: по-перше, зближення з матеріалістичним розумінням історії значної частини наших старих фахівців, причому почасти таких, які до цього часу ще остаточно не зблизилися з нами політично» [26]. Цікаво те, що журнал «Історик-Марксист», в якому друкувався він та його колеги по цеху марксистської історіографії, проходив головлігівську цензуру, маючи номер візи-дозволу А12745. Теоретична конструкція – «політично нам ще чужий, ідеологічно уже перестав бути чужим», автором якої був М. Яворський, підкреслювала наявність в інтелектуальному середовищі істориків так званих «попутників», які співпрацювали з владою, будучи академіками, керівниками інститутів, кафедр, але не виявляли активної ідеологічної лояльності, тобто публічного зречення від минулого та сприйняття марксизму. Завдяки статтям М. Покровського відомий російський письменник М.Г. Чернишевський легко став у 1928 р. істориком [27]. У 1928 р. М. Покровський святкував свій 60-річний ювілей, якого вітав від наукової «громадськості» України М. Яворський, а в Харкові провели спеціальне засідання за участі академіків Д. Багалія, С.Ю. Семковського. Оглядаючи газети, редколегія журналу «Історик-Марксист» підкреслила, що ювілей М. Покровського прислужився до «...справи пропаганди марксизму, марксистського наукового методу і марксистської історіографії» [28]. Створюючи Інститут історії при Комакадемії, М. Покровський дбав про формування «марксистської атмосфери» в галузі історичної науки. Він підкреслив, що у 1922/23 р. «у нас свого кадра істориків ще не було» [29], а Інститут червоної професури, ІМЕЛ, Інститут історії Комакадемії лише виховували професійних істориків – справжніх «бійців за більшовизм». Йому належала термінологія, яка склала прикладну теоретичну базу радянської історіографії.

Організаційно Інститут історії при Комакадемії віддзеркалював концепцію вивчення історії, яку запропонував та обґрунтував М. Покровський. Інститут мав чотири секції: методології, історії пролетаріата, промислового капіталізму, соціології. В царині теорії працювали М. Покровський, І.І. Татаров, А.Д. Удальцов, Ц. Фрідленд, С.С. Кривцов, розробляючи питання методології історії, суспільно-економічних формацій, критики буржуазних теорій з методології історії, дослідження робітничого класу П.О. Горін, Г. Панкратова, М. Нечкіна, промислового капіталізму М.М. Лукін [30]. Їхні теоретичні розробки враховували українські історики-марксистки, які разом з відповідними установами були філіалом всесоюзних організацій.

Співіснування марксистської і немарксистської історіографії у 20-х рр. віддзеркалювало еволюційну форму їх розвитку, зумовлену меншою мірою принципами непівського лібералізму, які фактично не торкнулися гуманітарної галузі, де неухильно і наполегливо утверджувалася марксистська методологія історичного пізнання

з її обмеженою класово-формаційною парадигмою. Радянська вища школа не мала можливості і часу для швидкої підготовки власних «класиків» історичної науки, тому доводилося використовувати «буржуазну спадщину» – готових «спеців», які не сприймали марксизму в період мирного співіснування. Партійно-ідеологічні органи цензури та Головліт здійснювали системний контроль за видавництвами, науковою літературою, авторами, застосовуючи профілактичні методи впливу: висновок політредатора, замовна рецензія, звичайна критична рецензія на рукопис чи книгу, «марксистська критика». Вони стосувалися не лише опонентів, тобто праць немарксистського спрямування, а також різного ґатунку марксистської літератури. Починаючи з другої половини 20-х рр., позаяк перша половина вирізнялася відсутністю в Україні оформлених інституційних центрів наукового марксистського аналізу, крім перших кроків «Лєспарту», відбувалося неухильне поширення теоретичних складових марксистської методології, яка активно насаджувалася в гуманітарній галузі знань, особливо в історичній науковій думці. За політичною фразеологією, особливо в статтях М. Покровського, М. Яворського, простежувалися ознаки єдиного класово-формаційного підходу до вивчення соціально-економічної та політичної історії. Рецензенти звертали увагу саме на теорію класової боротьби, яку вважали рушійною силою формаційних змін, відтак і їхнього з'ясування.

Радянські органи цензури та партійно-ідеологічні структури, вдаючись до масових форм впливу, фабрикували так звані «націоналістичні ухили», тобто «шумськийзм», «хвильовизм». Історики ще на початку 90-х рр. з'ясували цю профілактично-пропагандистську акцію ЦК КП(б)У [31], до якої долучилися Л. Каганович, А. Хвиля, М. Скрипник. «Хвильовизм», як свідчать останні історико-документальні дослідження [32], належав до більшовицької ідеології, політичного ярлика, якими таврували вільнодумство, авторську позицію, відхід від марксистської лінії. Статті М.С. Волобуєва, які з'явилися на сторінках «Більшовика України» у 1928 р.[33], стосувалися переважно проблем політичної економії, а за змістом періоду «промислового капіталізму», історії соціально-економічного розвитку України другої половини XIX – першої чверті XX ст. Концептуальний задум творців «волобуєвщини» виявився простим: унеможливити будь-які прояви «українського сепаратизму» в теорії і практиці історико-економічних студій. Його опонент А. Річицький одразу вчепився за висновки М. Волобуєва про те, що Україна «мала за капіталізму більшу економічну самостійність, ніж якась сучасна півколонія», а «СРСР веде супроти України колоніальну політику» [34]. Партійний політредатор використав ідеологічну формулу стосовно оцінки волобуєвських статей. «Автор проблеми української економіки, – наголошував А. Річицький, – крім своєї волі і свого бажання (в цьому сумніву нема), ставши на хибний ґрунт націоналістичного збочення, виклав і обґрунтував програму дії ворожій диктатурі пролетаріату й комунізму української національної буржуазії фашистського ґатунку» [34,с.73]. Дуже вичерпна характеристика, яка була своєрідним дороговказом для органів цензури у пошуку «націоналістичних збочень», тобто будь-якого натяку на самобутність організаційних форм розвитку української промисловості, ворогів «диктатури пролетаріату» та «комунізму», а це замаскована класова теорія. Єдиний сумнів викликає теза А. Річицького про наявність української «національної буржуазії», тому що її історична відсутність суттєво вплинула на подальший розвиток української держави.

Полеміка довкола «волобуєвщини», тобто так званого ухилу, лише започаткувала серію перманентних дискусій в галузі суспільних наук – історії, соціології, філософії, які співпали з проголошенням та здійсненням сталінської модернізації соціально-економічних відносин в країні. Період відносно мирного існування науково-історичних шкіл, про які писав О. Оглоблин завершився наприкінці 1928 р., а формальне функціонування методологічного плюралізму в галузі історії періоду «непівського ренесансу» втратило перспективу розвитку. Монопартійна політична система влади вимагала утвердження цілком уніфікованої методології дослідження та висвітлення минулого і повсякденного життя, нехтуючи будь-якими іншими концептуальними тлумаченнями історії.

Джерела та література:

1. Й. В. Сталин. Историческая идеология в СССР в 1920-1950-е годы : переписка с историками, статьи и заметки по истории, стенограммы выступлений. Сборник документов и материалов. Часть 1. 1920–1930-е годы / сост. М. В. Зеленев. – СПб. : Наука-Питер, 2006. – 496 с.
2. Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту. – Х., 1927. – 345 с.
3. ЦДАВО України. – Ф. 177. – Оп.1. – Спр. 1074. – 345 арк.
4. Посилити більшовицьку пильність // Радіо. – 1934. – №10. – С. 394.
5. Радиослушатель. – 1923. – № 3. – С. 3-17.
6. Кулик И. Ю. Киевская организация от февраля до октября 1917 г. / И. Ю.Кулик // Критика. – 1924. – № 1. – С. 189-204.
7. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.3. – Спр. 20. – 72 арк.
8. Єфремов С. Щоденники, 1923-1929 / С. Єфремов. – К. : Рада, 1997. – 832 с.
9. Яворський М. Кирило-Мефодіївське братство / М. Яворський // Україна в епоху капіталізму. – Х. : ДВУ, 1920. – Вип. 1. – С. 45-56.
10. Оглоблин О. Українська історіографія. 1917-1956 / О. Оглоблин; підготов. до друку І. Верба, О. Юркова; [перекл. з англ.]. – К., 2003. – 249 с.
11. Рубач М. От народничества и народовольчества к марксизму / М. Рубач // Летопись революции. – 1924. – № 1. – С. 228-229.
12. Рубач М. К истории гражданской войны на Украине / М. Рубач // Летопись революции. – 1924. – № 3. – С. 175-188.
13. Рубач М. К истории крестьянских восстаний накануне октября 1917 г. (Материалы по Украине) / М. Рубач // Историк-Марксист. – 1934. – № 3. – С. 29-59.
14. Рубач М. К истории конфликта между Совнаркомом и Центральной Радой / М. Рубач // Летопись революции. – 1925. – № 12. – С. 53-85.

15. Рубач М. До історії української революції (замітки і документи) / М. Рубач // Літопис революції. – 1926. – № 1. – С. 41-84.
16. Затонський В. Кілька зауважень до статті тов. Рубача / В. Затонський // Літопис революції. – 1926. – № 1. – С. 84-89.
17. Затонський В. К вопросу об организации временного рабоче-крестьянского правительства Украины / В. Затонський // Летопись революции. – 1925. – № 1. – С. 139-149.
18. Покровский М. Н. Чернышевский как историк / М. Н. Покровский // Историк-Марксист. – 1928. – № 8. – С. 3-27.
19. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2365. – 414 арк.
20. ЦДАВО України. – Ф. 177. – Оп. 1. – Спр 1076. – Том 2. – 15 арк.
21. Гуревич П. С. Советское радиовещание. Страницы истории / П. С. Гуревич, В. Н. Ружников. – М. : Искусство, 1976. – 382 с.
22. Рецензии // Историк-Марксист. – 1928. – № 7. – С. 303.
23. Рецензии // Историк-Марксист. – 1928. – № 7. – С. 303.
24. Покровский М. Н. А. П. Щапов (К 50-летию со дня его кончины) / М. Н. Покровский // Историк-Марксист. – 1927. – № 3. – С. 5-7.
25. Покровский М. Н. Буржуазная концепция пролетарской истории / М. Н. Покровский // Историк-Марксист. – 1927. – № 3. – С. 56-78.
26. Рецензии // Историк-Марксист. – 1928. – № 7. – С. 303.
27. Покровский М. Н. «Новые» течения в русской исторической литературе / М. Н. Покровский // Историк-Марксист. – 1928. – № 7. – С. 5-17.
28. Покровский М. Н. Очередные задачи историков-марксистов (Доклад на общем собрании историков-марксистов от 19 марта 1930 г.) / М. Н. Покровский // Историк-Марксист. – 1930. – № 16. – С. 3-19.
29. Покровский М. Н. Чернышевский как историк / М. Н. Покровский // Историк-Марксист. – 1928. – № 8. – С. 3-27.
30. Покровский М. Н. Институт истории и задачи историков-марксистов (Речь на заседании, посвященном открытию Института истории при Комакадемии, 18 ноября 1929 года) / М. Н. Покровский // Историк-Марксист. – 1929. – № 14. – С. 3-12.
31. В Институте истории при Комакадемии // Историк-Марксист. – 1929. – № 14. – С. 221-227.
32. Даниленко В. М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки) / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов. – К. : Наук. думка, 1991. – 96 с.
33. Лозицький В. С. Бунтівник : життя і смерть Миколи Хвильового. Історико-біографічно-публіцистичний нарис / В. С. Лозицький. – К. : Генеза, 2009. – 120 с.
34. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1515. – 310 арк.; Волобуєв М. С. До проблеми української економіки / М. С. Волобуєв // Більшовик України. – 1928. – № 3. – С. 42-63.
35. Річицький А. До проблеми ліквідації пережитків колоніальності та націоналізму (Відповідь Мих. Волобуєву) / А. Річицький // Більшовик України. – 1928. – № 3. – С. 72-108.

Разумихина Н.Н.

УДК 94(560)"1918 - 1920"

РАСПАД ИМПЕРИИ И ЗАРОЖДЕНИЕ КЕМАЛИЗМА 1918 - 1920 ГОДЫ

Октябрьский переворот 1917 г. в Российской империи оказал свое влияние не только на Россию, революционные настроения назревали и в Османской империи. Под его влиянием в Османской империи усилились антивоенные позиции в армии и на флоте, получили распространение популярные в народе лозунги прекращения войны, борьбы. В больших городах начали появляться революционные воззвания, в которых пропагандировались лозунги мира и свободы. Влияние революционных настроений в последствие отмечал турецкий писатель Фалих Рывкы, он писал, что лидеры триумvirата ушли от власти не только из-за поражения, но и «перед лицом черни» [13, с.292]. Действительно, осенью 1918 года в стране сложилось такое положение, что нужен был толчок - и взрыв бы произошел.

Но прежде чем оставить власть лидеры правящей партии «Единение и прогресс» сделали попытку добиться все-таки мира с Антантой и, таким образом, удержаться у власти. С этой целью турецкое правительство 5 октября 1918 года, ссылаясь на послание В. Вильсона от 8 января 1918 года, обратилось к нему с предложением мира и перемирия. [8, с. 115]

Турецкое правительство сделало попытку добиться перемирия также путем непосредственных переговоров с Англией и Францией. С этой целью к генералу Франшэ д'Эсперэ был послан полковник Мехмед-бей. Но ему не удалось установить контакт с Франшэ д'Эсперэ; препятствовала этому Англия, которая не желала, чтобы Турция вступила непосредственно в переговоры с Францией [13, с. 297].

Однако из-за сложившихся обстоятельств внутри страны и возможности заключения перемирия между Турцией и Францией, как держава, наиболее заинтересованная в турецких делах, Англия взяла на себя заключение перемирия от имени всех союзников и 27 октября официально начала переговоры. Они велись на английском военном корабле «Форсайт», ставшем на якорь в порту Мудрос на острове Лемнос, в то время оккупированном Англией.

Условия перемирия, заключенного Турцией с державами Антанты, напоминали положения других перемирий, завершивших войну 1914–1918 годов. Прежде всего, Турция должна была открыть Черноморские проливы и допустить занятие вооруженными силами союзников фортов, расположенных в них, а также разрешить проход союзного флота в Черное море (ст. 1). Одновременно она должна была предоставить в распоряжение союзников все остальные свои морские порты и якорные стоянки, запретив использование их